

Podręcznik dla archiwistów społecznych,
pod red. Małgorzaty Pankowskiej-Dowgiąło,
Centrum Archiwistyki Społecznej,
Warszawa 2023, ss. 261

Pierwszy podręcznik dla archiwistów społecznych wydano w 2012 r. *Archiwistyka społeczna*¹ została przygotowana przez zespół Fundacji Ośrodka KARTA. Redaktorką prowadzącą tej publikacji była Katarzyna Ziętał, która przez trzynaście lat pracowała w ośrodku: przy Archiwum Opozycji, a także jako koordynatorka działań związanych z archiwistyką społeczną. Obecnie jest ona dyrektorką Centrum Archiwistyki Społecznej.

Przez ostatnie dziesięciolecie ruch archiwistyki społecznej bardzo się rozwinął, a archiwiści korzystają z coraz bardziej profesjonalnych narzędzi i z nowych możliwości, jakie daje informatyzacja. Centrum Archiwistyki Społecznej dostrzegło więc potrzebę opracowania nowych materiałów edukacyjnych i przygotowało *Podręcznik dla archiwistów społecznych*. Jest to praca zbiorowa pod redakcją Małgorzaty Pankowskiej-Dowgiąło, która w CAS jest pełnomocniczką ds. edukacji i wsparcia archiwów społecznych. Wcześniej pracowała w Fundacji Ośrodka KARTA, gdzie kierowała Archiwum Fotografii oraz prowadziła projekty z zakresu opracowania, udostępniania i popularyzacji zbiorów archiwalnych.

Centrum Archiwistyki Społecznej powstało w 2020 r., właśnie z inicjatywy Fundacji Ośrodka KARTA i Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Ma kontynuować działalność ośrodka w zakresie wspierania archiwistów społecznych z całej Polski. Prowadzi ono szkolenia, udziela indywidualnych konsultacji, tworzy i udostępnia odpowiednie narzędzia, promuje działalność lokalnych inicjatyw. Centrum stworzyło Otwarty System Archiwizacji – bezpłatne narzędzie do archiwizacji zbiorów. Obecnie korzysta z niego ponad 300 archiwów społecznych². Prowadzi też portal Zbiory Społeczne, na którym

¹ *Archiwistyka społeczna*, red. K. Ziętał, Warszawa 2012, ss. 147.

² K. Ziętał, M. Melon, *Strategia wzmacniania trwałości zbiorów społecznych*, Warszawa 2023, s. 74.

archiwa mogą udostępniać zdigitalizowane przez siebie materiały: fotografie, dokumenty, nagrania audio i wideo.

Centrum stawia sobie za cel upowszechnianie dobrych praktyk w gromadzeniu, opracowaniu i udostępnianiu zbiorów społecznych. Jednym z narzędzi służących realizacji tego zadania jest nowy *Podręcznik dla archiwistów społecznych*. Książka została podzielona na dwie części. Pierwsza ma charakter instruktażowy – zostały w niej omówione różne aspekty działalności archiwów. Druga składa się z tekstów, których autorami są osoby prowadzące archiwa społeczne. Opowiadają one o swoich pasjach i dzielą się doświadczeniami.

Część podręcznikową otwiera rozdział wyjaśniający, czym jest archiwum społeczne i jak zacząć je prowadzić. Joanna Michałowska podkreśla, że w archiwach społecznych najważniejsi są ludzie, bo najczęściej powstają one oddolnie, jako społeczna inicjatywa – wynik działań pasjonatów, którzy chcą gromadzić pamiątki przeszłości. Zazwyczaj są one zakładane przez organizacje pozarządowe, instytucje samorządowe, biblioteki i muzea. Autorka wymienia bezpłatne narzędzia i szkolenia, które udostępnia osobom chcącym się zapoznać z tą tematyką Centrum Archiwistyki Społecznej.

W tekście dotyczącym gromadzenia zbiorów Adriana Kapała i Joanna Michałowska doradzają, od kogo i w jaki sposób warto pozyskiwać materiały. Podpowiadają, jakie działania prowadzone w przestrzeni publicznej mogą w tym pomóc i wyjaśniają, dlaczego w czasie przejmowania zbiorów należy sporządzać pisemne potwierdzenia.

Kolejny rozdział poświęcony jest nagrywaniu wywiadów historii mówionej. Ta forma upamiętniania przeszłości zyskuje coraz większą popularność. Adriana Kapała opisuje narzędzia potrzebne do zrealizowania takiego nagrania i krok po kroku przeprowadza przez sam wywiad. Daje też wskazówki dotyczące porządkowania, opisu i zabezpieczania plików z nagraniami. Podpowiada, że najbardziej czasochłonną część pracy, czyli transkrypcję wywiadów, można skrócić dzięki programom komputerowym.

Jak opracowywać archiwalia i po co to robić, tłumaczy Małgorzata Pankowska-Dowgiało. I choć autorka omawia najważniejsze etapy porządkowania i opisu tych materiałów, to jednak w pewnych obszarach zabrakło tu uszczegółowienia. Zbyt mało miejsca poświęcono opracowaniu fotografii, będących najpopularniejszym rodzajem zbiorów gromadzonych przez archiwa społeczne. W podręczniku *Archiwistyka społeczna* poświęcono temu zagadnieniu osobny rozdział³, co pozwoliło przekazać więcej przydatnych informacji.

³ M. Pankowska-Dowgiało, *Opracowanie zbiorów fotograficznych*, [w:] *Archiwistyka społeczna...*, dz. cyt., s. 98–107.

Do opisu zbiorów można też wykorzystać gotowe narzędzia. Jednym z nich jest Otwarty System Archiwizacji. Ewa Majdecka omawia jego najważniejsze funkcjonalności. Każdy użytkownik tego programu ma zapewnioną pomoc: przygotowaniem do pracy w OSA jest szkolenie, a na każdym etapie digitalizacji i opracowania użytkownik może poprosić o konsultacje. Sposób opisu zbiorów jest zgodny z Międzynarodowym Standardem Opisu Archiwalnego ISAD(G). Wszystkie pliki i opisy zgromadzone w OSA można udostępniać na zbioryspoleczne.pl na osobnej podstronie.

O tym, jak przechowywać oryginalne zbiory, dokumenty i fotografie, pisze Monika Supruniuk. Wyjaśnia, co wpływa na ich stan zachowania i przekazuje praktyczne porady dotyczące ochrony archiwaliów i codziennej pracy ze zbiorami.

Jedną z metod ochrony jest digitalizacja. Aleksandra Brzozowska instruuje, jak digitalizować fotografie i dokumenty tekstowe z wykorzystaniem skanera płaskiego. Wskazuje, jakie parametry techniczne powinien spełniać sprzęt, wyjaśnia, jak skanować materiały, jakich błędów się przy tym wystrzeżać, a także jak opracowywać, przechowywać i udostępniać skany.

Temat zabezpieczania zasobów cyfrowych został uszczegółowiony przez Dawida Żądłowskiego. Wypunktowuje on podstawowe zasady bezpieczeństwa, pisze o tym, gdzie można przechowywać zasoby cyfrowe i zwraca uwagę na problem archiwizacji stron internetowych, które przestają działać.

W kolejnym rozdziale Katarzyna Płażyńska w przystępny sposób wyjaśnia podstawowe kwestie prawne dotyczące zbiorów, jak: autorskie prawa osobiste i majątkowe, ochrona wizerunku, prawna ochrona korespondencji, ochrona danych osobowych.

O tym, jak pozyskiwać środki na działania, pisze Agnieszka Wargowska-Dudek. Wymienia ona instytucje publiczne, w których można znaleźć finansowe wsparcie, doradza, gdzie szukać informacji o konkursach grantowych, wskazuje instytucje, na których konkursy warto zwrócić uwagę i przekazuje garść porad dla osób, które chciałyby w takich konkursach brać udział.

W ostatnim tekście części podręcznikowej Ewa Pietraszek omawia podstawowe sposoby promowania działalności archiwów, zarówno te realizowane na żywo, jak i te prowadzone on-line. Celem ich wszystkich jest nawiązywanie relacji i budowanie społeczności lokalnej. To długotrwały proces wymagający dużego nakładu pracy, ale realizowany konsekwentnie pozwala zbudować zaufanie do archiwum i rozszerzać jego działalność.

Osoby, które odniosły sukces na tym polu, przedstawiają swoje historie w drugiej części podręcznika, zatytułowanej *Inspiracje*. Autorzy tych tekstów to społecznicy, regionaliści, pasjonaci, którzy szczerze opowiadają o źródłach

swoich fascynacji, a także dzielą się doświadczeniami i przemyśleniami dotyczącymi podejmowanych przez siebie działań.

Kamil Kmak, założyciel Społecznego Archiwum Grybowa, współzałożyciel i prezes stowarzyszenia Saga Grybów, pisze o walce z czasem, jaką toczy, próbując zrekonstruować świat, w którym żyli jego przodkowie. Archiwistę społecznego nazywa narratorem mikrohistorii. Kimś, kto dzięki swojej uważności, ciekawości, cierpliwości i wytrwałości dociera do opowieści, które „istnieją w stanie »nieopowiedzenia«, czekają jedynie na swojego narratora”⁴.

Patrycja Jastrzębska, twórczyni inicjatywy „Tu było, tu stało”, której celem jest dokumentowanie zmian zachodzących w krajobrazie miejskim Warszawy po 1989 r. i koordynatorka Społecznego Archiwum Warszawy, w pasjonujący sposób opowiada o tym, jak zrodził się pomysł gromadzenia fotografii miejsc, które zniknęły z przestrzeni stolicy. Pisze o sposobach pozyskiwania zdjęć i o nieoczywistych historiach, które te fotografie mogą nam opowiedzieć.

Ponad połowa archiwów społecznych prowadzona jest przez organizacje pozarządowe, a druga najliczniejsza grupa podmiotów prowadzących archiwa to biblioteki⁵. Zdaniem Łukasza Jakubowskiego, koordynatora Cyfrowego Archiwum Tradycji Lokalnej w Bibliotece Publicznej im. Jarosława Iwaszkiewicza w Sępólnie Krajeńskim, archiwum społeczne w bibliotece to połączenie idealne. Biblioteka daje archiwistcie rozbudowaną bazę czytelników i kontaktów zawodowych, a także stabilność i autorytet. Autor zaleca jednak wychodzenie poza mury księżnicy. Opowiada o inicjowanych przez siebie działaniach, które sprawiły, że wokół archiwum powstała zaangażowana społeczność.

Anna Miller opisuje realizację projektu „Stocznia jest kobietą”. Jego celem jest przywrócenie pamięci o kobietach pracujących w Stoczni Gdańskiej. W ramach tej inicjatywy gromadzone są zdjęcia i dokumenty, ale jej najważniejszą częścią jest nagrywanie wywiadów historii mówionej. Z jednej strony rozmowy te pozwalają odbiorcom odkryć nieznanne aspekty pracy kobiet w stoczni, z drugiej zaś są niezmiernie ważne dla samych kobiet. Większości z nich nikt wcześniej nie pytał o ich doświadczenia. Dzięki inicjatorce projektu mogły po raz pierwszy opowiedzieć swoje historie.

Uspioną pamięć przeszłości odkrywa również Wojciech Olejniczak. Szczególnie przyznaje, że nie chciał zostać w rodzinnej miejscowości. Wyrwał się na studia do wielkiego miasta i dopiero po wielu latach zdał sobie sprawę, że „zrozumienie i zgłębienie historii lokalnej daje szansę na wgląd w uniwer-

⁴ K. Kmak, *Ukorzeńć wykorzenione. Rozważania i doświadczenia praktyka archiwistyki społecznej*, [w:] *Podręcznik dla archiwistów społecznych*, red. M. Pankowska-Dowgiało, Warszawa 2023, s. 180.

⁵ K. Ziętał, M. Melon, dz. cyt., s. 25–26.

salność kondycji człowieka”⁶. Odkrył znaczenie rozmów ze starszymi ludźmi i dokumentów odnajdywanych w archiwach. W 2008 r. założył Fundację TRES, która gromadzi źródła i przywraca pamięć o deportacji polskich Żydów z Niemiec do Zbąszynia w 1938 r.

W ostatnim tekście części *Inspiracje* o swoich doświadczeniach opowiada Marta Madejska, autorka książki reportażowej *Aleja Włókniarek*⁷, związana z Cyfrowym Archiwum Łodzian Miastograf.pl, które gromadzi nagrania historii mówionej, fotografie i inne pamiątki dokumentujące historię Łodzi. Pisze ona o ogromnej satysfakcji, jaką daje wsłuchiwanie się w opowieści innych ludzi i przywracanie zerwanych sieci społecznych, ale też dzieli się gorzką refleksją dotyczącą finansowania takich projektów. „W obecnym systemie liczy się tzw. efekt nowości, a nie – kontynuowanie i rozbudowywanie czegoś, co już istnieje”⁸.

We *Wstępie do Podręcznika dla archiwistów społecznych* Katarzyna Ziętał pisze, że jego rolą jest nie tylko pogłębianie wiedzy. Powinien on też przyczynić się „do podjęcia decyzji o założeniu archiwum społecznego przez tych, którzy jeszcze się wahają, a natrafili na fascynujące źródła, na temat nieobecny w świadomości społecznej lub też chcą pokazać historię swojej miejscowości nie od strony wyłącznie faktograficznej, a poprzez opowieści jej mieszkańców”⁹. Tę funkcję część *Inspiracje* niewątpliwie spełnia. Uświadamia, jak różnorodną tematyką zajmują się archiwa społeczne, jak szerokie jest tu pole do działania, jak wiele jest metod i narzędzi do badania i upamiętniania tego, co ciekawe. Dobrze też pokazuje, że w archiwistyce społecznej najważniejsi są ludzie: pasjonaci, którzy potrafią scalać lokalne społeczności¹⁰.

Nie tylko opowieści archiwistów, ale *Podręcznik...* jako całość, ma przede wszystkim zachęcać do prowadzenia oddolnych inicjatyw. Opisując poszczególne etapy powstawania i działalności archiwów, zarysowując kwestie prawne dotyczące zbiorów i doradzając, jak pozyskiwać środki na działalność, książka daje początkującemu archiwistę wyobrażenie o tym, z czym się wiąże prowadzenie archiwum, jakie problemy może napotkać w codziennej pracy i jakie narzędzia będzie miał do dyspozycji. Pokazuje, że najważniejsza jest pasja,

⁶ W. Olejniczak, *Uśpiona pamięć*, [w:] *Podręcznik dla archiwistów społecznych*, dz. cyt., s. 239.

⁷ M. Madejska, *Aleja Włókniarek*, Wołowiec 2018, ss. 356.

⁸ M. Madejska, *Troska, trwanie i słuchanie. Refleksje na marginesie dwunastu lat przygody z archiwistyką społeczną w Łodzi*, [w:] *Podręcznik dla archiwistów społecznych...*, dz. cyt., s. 258.

⁹ K. Ziętał, *Wstęp*, [w:] *Podręcznik dla archiwistów społecznych...*, dz. cyt., s. 9.

¹⁰ Jedyne, co można by w tej części podręcznika dopracować, to redakcja niektórych tekstów.

chęć do pracy i dobra energia środowiska, które daną placówkę powołuje do życia. Że wiedza na temat prowadzenia archiwów i odpowiednie narzędzia są ogólnodostępne, a doświadczenie przyjdzie z czasem.

Książka została udostępniona na licencji Creative Commons, będzie więc służyła wszystkim użytkownikom zainteresowanym tą tematyką. Najlepiej spełni swoje zadanie w połączeniu z innymi pomocami edukacyjnymi udostępnianymi przez CAS, takimi jak webinary, szkolenia i podcasty. Autorzy podręcznika bardzo zachęcają, by do opracowywania zbiorów wykorzystywać Otwarty System Archiwizacji. Przekonują też, by zdigitalizowane i opracowane materiały udostępniać na portalu Zbiory Społeczne, aby zapewnić im bezpieczeństwo i trwałość. Nie rekomendują prowadzenia własnej strony internetowej, bo wiele małych, oddolnych inicjatyw nie ma wystarczających środków, aby ją stworzyć i utrzymywać. Trochę przez to marginalizują archiwa, które udostępniają swoje zbiory poza systemem stworzonym przez CAS, a przecież dla wielu podmiotów własna strona jest lepszym rozwiązaniem. Nie zmienia to faktu, że *Podręcznik dla archiwistów społecznych* stanowi przydatne, opracowane w przystępny sposób źródło wiedzy i inspiracji. Z pewnością przyczyni się do popularyzacji omówionych w nim zagadnień.

Agnieszka Wróblewska